

Међународна научна конференција

ОСАМДЕСЕТ ГОДИНА ОД ОСЛОБОЂЕЊА ЈАСЕНОВЦА

Међународна научна конференција под називом „80 година од ослобођења Јасеновца – студија случаја: концентрациони и логори смрти у Независној држави Хрватској“, у организацији Музеја жртава геноцида, одржана је у Београду 4. и 5. децембра 2025. године. Повод за одржавање конференције био је обележавање 80. годишњице пробоја последњих јасеновачких логора и престанак функционисања једног од најсмртоноснијих логора у окупираној Европи током Другог светског рата. На конференцији су учествовали и представници Министарства одбране.

Пише др Маријана Т. МРАОВИЋ

Фото: Музеј жртава геноцида

Један од главних задатака Музеја жртава геноцида јесте прикупљање, обрада и чување података о жртвама злочина геноцида почињених на територији Независне државе Хрватске и обезбеђивање коришћења прикупљене грађе у образовне, васпитне, културне, информативне сврхе како би била доступна научној и широј јавности, путем излагања на повременим и сталним изложбеним поставкама и публиковање архивске грађе. Одржавање конференције омогућили су Министарство културе и Фондација Музеја жртава геноцида.

На свечаном отварању конференције, 4. децембра у сали „Београд” Палате Србија, учесницима су се обратили Његово преосвештенство епископ пакрачко-славонски Јован Ђулибрк, председник Управног одбора Музеја жртава геноцида и в. д. директора Музеја жртава геноцида Бојан Арбутина.

Конференција је окупила научнике из области историје и других сродних наука, као и стручњаке из области архивистике и музеологије. Они су у својим излагањима и дијалозима обухватили широки спектар тема о системима концентрационих и логора смрти и о геноцидној политици Независне државе Хрватске, улози нацистичке Немачке и фашистичке Италије у злочинима над Србима током Другог светског рата, међународноправном положају НДХ, као и о усташкој пропаганди, послератним судским процесима, личним сведочанствима и културним интерпретацијама Холокауста и геноцида.

СТРАДАЊА У НЕЗАВИСНОЈ ДРЖАВИ ХРВАТСКОЈ

У оквиру првог дана конференције одржане су четири сесије, на којима је своја истраживања представило тринаест излагача. Прво, уводно излагање, са изузетним новим резултатима у историографској анализи контекста и размере усташких злочина, одржала је Александра Мишић из Музеја жртава геноцида на тему „Усташка болница у Јасеновцу”. Лекари и медицински радници заточени у систему логора НДХ остали су занемарени у савременим историографским темама, а управо они су имали јединствен положај у односу и на своје колеге у остатку Европе. Не само што су услед помањкања лекара у НДХ имали боље шансе за преживљавање него су били приморани да лече и егзекуторе, као што је то било у Усташкој болници у Јасеновцу у периоду од 1942. до 1945. године. Та болница била је намењена за лечење усташа, њихових породица, али и локалног становништва. Пратећи архивска документа и сведочанства преживелих, дата непосредно након окончања Другог светског рата, Александра Мишић приказала је преглед настанка и

развоја болнице и кроз ликове лекара који су у њој радили покушала да реконструише њихов пут, положај и страдање у оквиру јасеновачког логорског система.

Мастер Драгослав Илић из Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица излагао је о теми „Фарсичан повратак осамдесетима: слика Јасеновца у српском друштву у периоду 2015–2021. године”.

Резултате истраживања на тему „Отимање идентитета: одузимање личних предмета логорашима у Јасеновцу као чин симболичког и трансгенерацијског насиља: студија случаја Данон” презентовала је мср Марија Љубинковић, програмска директорка Светског јеврејског конгреса (СЈК), члан тима за борбу против антисемитизма који је у оквиру Института за технологију и људска права. Истраживање се бави испитивањем одузимања личних ствари логораша у усташком концентрационом логору Јасеновац, не као маргиналним аспектом логорског живота, већ као кључном компонентом систематске виктимизације и деградације идентитета. Анализа се фокусира на сведочење Јакоба Данона, које открива како су логораша били приморани да предају своје личне ствари, укључујући породичне фотографије, документа и предмете без материјалне вредности, што је тумачено као облик психолошке тортуре и метод дехуманизације. Теоријски оквир ослања се на учења Виктора Франкла о губитку смисла кроз уништавање духовних темеља, као и на концепт постсећања Маријане Хирш, који објашњава како потомци преживелих наслеђују трауму у облику одсутног, али емоционално набијеног сећања. Други део рада приказује резултате емпиријске студије која процењује капацитет генеративне вештачке интелигенције (GAI четботова) да препозна описане радње у случају Данон као елементе одузимања идентитета.

У наставку прве сесије уследило је презентовање резултата истраживачког рада др Момира Нинковића из Института за стратегијска истраживања Универзитета одбране на тему „Независна држава Хрватска, усташки логори и злочини у југословенској/српској штампи 1945. године”.

Низ занимљивих и конструктивних опсервација на тему „Нацистичка Немачка и геноцид у Независној држави Хрватској: Саучесник или посматрач?” изнео је др Растко Ломпар из Балканолошког института САНУ.

Коауторски рад презентовали су др Маријана Мраовић из Војног архива Сектора за политику одбране и мср Петар Ђурђев на тему „Срби у НДХ 1941–1944. године: голгота, прогон, сведочанства”. У том раду акценат је стављен на приказ деловања Савета комесара и Владе народног спаса на прихва-

ту, збрињавању и ресоцијализацији српског цивилног становништва са територије НДХ, почевши од формирања и ангажовања Комесаријата за избеглице и пресељенике, до унутрашње организације тог тела на прикупљању података о страдању српских избеглица, као и на политичко-пропагандни рад колаборационе управе на спасавању српског становништва из логора. Дати су и примери сведочења избеглица која су забележена у архиви Комесаријата.

Уследило је обраћање Данила Боснића из Архива Републике Српске на тему „Извјештаји Абвера у Београду о страдањима у Независној држави Хрватској”. Централни корпус извора презентованих резултата истраживања јесте легат универзитетског професора и капетана Јозефа Матла, депонован у Државном архиву Штајерске у Грацу – скуп оригиналних извештаја, службених преписа, личних забелешки и осталих докумената који пружају јединствен

увид у обавештајну перцепцију догађаја на окупираним просторима Балкана.

Доказ да је инострана јавност била заинтересована за збивања у балканском региону током Другог светског рата види се у излагању др Кирила Фефермана на тему „Поглед из даљине: Независна држава Хрватска и Југославија на страницама Јапан Times, април–децембар 1941. године”.

Мастер Марко Мартиновић из Музеја жртава геноцида изнео је низ потресних чињеница о страдању српског народа у НДХ на тему „Суђење Љубу Милошу у Загребу 1948. године”. Љуба Милоша, једног од највећих усташких крвника и злочинаца, ухапсили су припадници Удбе током операције „Гвардијан” 1947. године, заједно са усташама крижарима, који су се тајно преко Мађарске убацили у Југославију с циљем борбе за обнову НДХ. У Архиву Југославије сачувани су документи са суђења: оптужница, стенографски записници и пре-

суда. На основу тих докумената мср Мартиновић покушао је да прикаже мотиве и остале околности, које су проузроковале масовне злочине које је почео Лубо Милош док је био један од водећих усташких личности у Јасеновцу и осталим логорима.

Последња сесија првог дана била је посвећена анализама резултата истраживања живота логораша, настанка и деловања покрета отпора у логорима на територији окупираних Србије и НДХ. Небојша Озимић из Народног музеја у Нишу излагао је на тему „Припадници покрета отпора у логору на Црвеном крсту у Нишу”. Бавио се политичким аспектом структуре и идентитета жртава, са посебним освртом на припаднике партизанског покрета и Југословенске војске у отаџбини, који су чинили значајан део затворске популације. Поред општих услова у логору, проучавао је и репресивни механизам окупационих власти.

Асја Драча Мунтеану из Меморијалног центра „Старо сајмиште” излагала је на тему „Жене у прихватном логору Земун”. Тај логор основан је на простору Јеврејског логора Земун, смештеног у павиљонима некадашњег Београдског сајма. Са порастом устаничке активности у логор су почели да пристижу заточеници, пре свега Срби из окупираних Србије, као и заточеници из НДХ, укључујући и заточенике из Јасеновца, Старе Градишке и групе са Козаре. Током трајања логора довођени су и заточеници из Италије, Албаније и Грчке, а од марта 1943. године ту пристиже и велики број жена. То су биле Српкиње ухапшене током операције „Weiss”, затим партизанке и оне оптужене за сарадњу са покретом Драже Михаиловића. Њихова свакодневница документована је у изјавама преживелих, мемоарима и цртежима, који данас омогућавају реконструкцију њиховог страдања.

Мирјана Савић из Народног музеја Краљево презентовала је резултате својих истраживања на тему „Приче из логора: интерпретација логорашких искустава у Народном музеју у Краљеву”, укључујући и значајне програмске активности Народног музеја Краљево у претходном периоду.

ЗЛОЧИНИ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

У оквиру другог дана конференције одржане су четири сесије на којима је своја истраживања представило шеснаест учесника. Прву сесију обележило је излагање др Владана Вуклиша из Архива Републике Српске на тему „Отпор и страдање у окупираној Бањалуци: контекст, локалитети и клиометријска анализа”, у којем је аутор приказао, уз детаљну историјско-просторну анализу, прегледан историјат Бањалуке под окупацијом и обрадио координатни систем страдања и отпора: на једној

НАУЧНИ ОДБОР

У научни одбор конференције укључени су научници, стручњаци и универзитетски радници из домаћих и страних научних институција и министарстава: др Кирил Феферман, предавач при Универзитету Ариел (Израел), др Рори Јеоманс, виши истраживач у Министарству правде Уједињеног Краљевства (Лондон), др Никита Бондарев, старији научни сарадник Одељења за историју Источне Европе после Другог светског рата (Москва), др Ерик Гобети, независни истраживач, др Наташа Матаушић, музејска саветница у пензији, др Милан Гулић, научни саветник у Институту за савремену историју (Београд), др Милош Хрњаз, ванредни професор Факултета политичких наука Универзитета у Београду, др Далибор Денда, начелник Одељења за војну историју Института за стратегијска истраживања Министарства одбране и музејски саветници Музеја жртава геноцида др Ненад Антонијевић и др Драган Цветковић.

страни, војно-полицијске структуре, затворе, мучилишта, стратишта и њихове везе са логорским системима, а на другој, места тајних састанака, скровишта, пунктова и акција. У другом делу излагања приказао је, као клиометријски прилог првом, проширену базу података страдалих и логорисаних Бањалучана – партизана и сарадника Народноослободилачког покрета, насталу на основу здружених података из различитих извора.

Мастер Лазар Шкобо са Филозофског факултета на Палама присутнима се обратио приказом првих масовних злочина усташа и муслимана над Србима у Сарајеву 1941. године, говорећи о страдању српских цивила који су „несвесни монструозности вјековних комшија, без организоване војне одбране, доживјели огромна страдања у првим мјесецима рата”.

На тему „Страдање Срба Брчанског среза у изјавама протјераних православних свештеника” излагао је мср Никола Борковић из Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица у Бањалуци.

Појединачним усташким злочинима на подручју Попова у Херцеговини бавио се мастер Симо Радић из Музеја Херцеговине у Требињу.

Интересантне и корисне опсервације о италијанској реакцији на усташке злочине у Требињу и околини 1941. године изнео је др Данило Ковач са Института за савремену историју Србије у Београду.

СТРАДАЊЕ ЦИВИЛА У СРЕМУ И ШУМАДИЈИ

Током другог дана конференције своје радове представили су и истраживачи из Срема. Мастер Радован Сремац из Шида из Музеја наивне уметности „Илијанум“ излагао је рад на тему „Страдање академског сликара Саве Шумановића (1896–1942)“. Разјаснио је околности смрти познатог сликара који је у јавном нарративу постао симбол страдања српског становништва у НДХ, имајући у виду да се у приказу његове судбине наводи низ неистина које нарушавају сећање на стваралачки опус и животну причу тог уметника.

Мастер Стево Лапчевић из Музеја Срема у Сремској Митровици презентовао је рад „Прогон српске елите у Сремској Митровици 1941. године“, у којем је настојао да осветли значајан сегмент усташке политике у Срему – превентивну борбу против покрета отпора, уз нагласак на прогон и страдање српске политичке, духовне и културне елите у току 1941. године, првенствено страдање у Сремској Митровици од априла до маја, када су усташке власти почеле масовно да их хапсе, прогоне и ликвидирају.

Микица Икић из Сремске Митровице излагао је на тему страдања села Босута у Другом светском рату, односно о ратној судбини мештана који су страдали у Јасеновцу и у Старој Градишки, као и у офанзивама СС „Ханџар“ дивизије и Прве козачке коњичке дивизије.

Мастер Данило Јадрански из Музеја Срема представио је резултате истраживања на тему „Од куделаре до Јарка – страдање цивилног становништва северне Мачве у операцији *Чишћење лука Дрине и Саве* у септембру 1941. године“. Напад на Шабац био је иницијална каписла за отпочињање операције „Чишћења лука Дрине и Саве“, коју је требало да спроведе 342. немачка дивизија генерала Хингхофера. У свом продору кроз Мачву припадници те дивизије су, поред хапшења цивила, спроводили и ликвидације на лицу места. Процењује се да је у тој операцији животе изгубило 5.000 Мачвана. Посебно трагичну судбину имали су становници северних мачванских села. Мештане тих села немачки војници су хапсили и предавали усташама у тада Хрватској Митровици, који су их одмах припремљасу Саве, на обали ликвидирали и све побацали у заједничку гробницу. Јадрански је анализирао и раз-

мере злочина Немаца и усташа над становницима северне Мачве током трајања офанзиве.

На претходна излагања истраживача из Срема надовезала се мср Милица Мољски из Музеја жртава геноцида радом на тему „Страдање становника Сирига у контексту репресивних политика Независне државе Хрватске: депортације и злочини”.

Кустос-историчар у Спомен-парку „Крагујевачки октобар” др Кристина Јоргић Степановић и Славко Степановић из Историјског архива Шумадије у Крагујевцу приказали су резултате истраживања у проучавању стратегија преживљавања: брисања са „списка Цигана” у Крагујевцу 1941. године као механизма избегавања прогона. Излагање је представљало анализу процеса брисања појединаца са „списка Цигана” у Крагујевцу 1941. године, непосредно након масовног стрељања цивила које су починиле немачке окупационе снаге. Фокус излагача био је на разумевању начина на које су лица која су била административно заведена као Роми покушавала да докажу супротно како би избегли репресије и физичку ликвидацију.

На то излагање надовезао се мср Предраг Илић из Историјског архива Шумадије, Крагујевац са темом „Страдање становништва Крагујевца у Другом светском рату”. Било је запажено и излагање др Милоша Дамјановића, независног истраживача,

историчара из Косовске Митровице на тему „Први Кинез у Југославији и судбина кинеско-јеврејске породице Чо Ченг По у Холокаусту”.

Последњу сесију на конференцији обележио је рад др Милице Карић из Музеја жртава геноцида на тему „Гласови из Другог светског рата: писма Битија Берахе и Боривоја Зумбуловића”. Приказана је архивска грађа која се налази у Музеју жртава геноцида у Збирци породице Бераха и Збирци „Јудаика”, која сведочи о борбама обичних људи са околностима великих историјских и ратних дешавања у којима су приморани да учествују и у којима је њихов живот означен као неподобан, те су осуђени на смрт без икакве кривице. У Збирци „Јудаика” налазе се писма послата из логора Брегенц из система Борских рудника, а у Збирци породице Бераха писма послата из јеврејског пролазног логора Београд (Топовске шупе).

Конференција је адекватно медијски пропраћена и имала је значајног одјека у јавности. Истовремено је немерљив и трајан њен допринос савременим историографским истраживањима и култури сећања на страдање српског народа у НДХ и геноцидну политику те државе према Србима током Другог светског рата. Радови који су представљени на међународној научној конференцији биће објављени током 2026. године у зборнику научних радова, у двојезичном издању, на српском и енглеском језику. ■